

VLADIMIR ILIĆ

Vajdaság: lehetőség a múlton és az interetnikus összetűzéseken való felülkerekedésre¹

E kutatás alapcélja a múlt meghaladása és az interetnikus konfliktusok mintáinak tanulmányozása volt a Vajdaságban, annak érdekében, hogy az etnikai csoportok közti, természetlen összetűzések lehetőségét minimalizáljuk, s erősítsük a közösségiséget és a megértést. Szem előtt kell tartani, hogy Pandora szelencéjének kinyitása már megkezdődött: mind a médiában, mind a politikai pártok gyakorlatában és a lakosság tudatában természetlen és potenciálisan konfliktusos módon. Fontos tudati, s egyúttal gyakorlati vállalkozás annak tanulmányozása, hogy a vajdasági lakosok mit tudnak, milyen minták alapján interpretálják és miképpen szembeesülnek azokkal a bűntettekkel, amelyeket a magyarok követtek el a zsidók és a szerbek ellen a Bácskában 1942-ben, a szerbek a németek és a magyarok ellen 1944-ben, valamint a horvát lakosok ellen 1991 és 1993 között a Szerémségben és Délnyugat-Bácskában, továbbá a Vajdaságban élő albánok szisztematikus üldözésével 1999-ben. A kutatás révén hozzájárulhatunk az igazsággal való szembenézéshez és a közvélemény formálásához a látens interetnikus feszültségekkel telített atmoszférában, akkor, amikor a Vajdaság autonómiája maximalizálásának lehetősége egyre nagyobb.

A terepmunka során összesen 1500 vajdasági lakost kérdeztünk meg: 500–500 őslakos szerbet, betelepített szerbet, illetve magyart. A kutatást azokon a településeken végeztük, amelyeken a múlt a szerbek, a magyarok és a korábban itt élő németek fölött elkövetett bűntettek miatt a leginkább

---

1 Részletek a szerző azonos című, terjedelmes tanulmányából.

megterhelő: Debelyacsán (Tórontálvásárhely), Sajakson (Sajkásszentiván, Schatzdorf), Csurogon, Lazarevón (Lázárföld, Lasarfeld), Ravni Topolovácon (Katalinfalva, Kathereinflöd), Lukićevón (Zsigmondfalva, Sigmundfeld), Magyarszentmihályon, Zentán, Moholon, Adán, Zsablyán, Titelen, Mosorinon (Mozsor), Budiszaván (Tiszakálmánfalva) és Knićaninon (Rezsőháza, Rudolfsgrad). Ez utóbbi helység lakosai túlreprezentáltak a mintában, mivel a II. világháború után itt tartották fenn a legnagyobb tábor a németek számára.

A múlt feldolgozása és Vajdaság etnikai homogenizációja

Azok szempontjából, akik nem tartoznak a legnagyobb etnikai közösséghez – az 1991-es népszámlálás szerint a Vajdaságban a lakosság 43 százaléka –, kulcskérdés, fennáll-e az a veszély, hogy a tartomány homogén etnikai területté válik. Reális tendenciáról van szó, melynek fatálisak lehetnek a következményei. A Szerémség és Dél-Bánát voltaképpen etnikailag már homogén terület, és az igen közeli jövőben azzá válhat Dél-Bácska és Közép-Bánát is.

A felelősségről való gondolkodás gyakran a tranzíciós igazság (*transitional justice*) elferdített mintája szerint megy végbe, amelyet az autoritáriusból a demokratikus államba való átmenet során alkalmaznak (Sklaar, 2000). Szerbia megkésve megy bele abba, amit Huntington a demokratizáció „harmadik hullámának” nevez (Huntington, 1991), illetve abba, ami a globalizációs folyamatok előtti meghajlásnak tekinthető.

E. Đuliman megjegyzi, hogy „1945-ben a németek bűnösöknek érezték magukat. Még azok is, akik semmi hibát nem vétettek. De akad-e valaki ma Horvátországban, Boszniában vagy Szerbiában, aki bűnösnek érzi magát?”. (Đuliman, 2000:341) A szerző túloz, de jogosan mutat rá az ilyen érzés jelenlétének hiányára a délszláv államokban. Mindez igaz a Vajdaságra is. 2002-ben még nemzetek közti viták zajlanak az 1942-es tisztogatások kapcsán; ez igaz például az egyik aradi vértanú, Kiss Ernő altábornagy emlékművének rendszeres megkoszorúzása kapcsán. Mindezt az etnikumon belüli viták kísérik: az 1942. januári áldozatokról való megemlékezésen a Szerb Pravoszláv Egyház – a zsidó közösség képviselői által támogatva – nem akarták, hogy az „ő” megemlékezésükön jelen legyen a Vajdasági Szkupstina elnöke (DANAS, 2002. január 24.). A bűntetteket szerintük, történelmileg igen pontatlanul, „magyar fasiszták” követték el (uo.). Másrészről néhol javul a helyzet. Eleméren nem verbális provokációkkal fogadják a Kiss Ernő emlékmű-

vét megkoszorúzni óhajtókat, hanem a helyi önkormányzat köszönti a vendégeket. Kničaninban (Rudolfsgnadban) 2000 októberében a Dél-Szerbiából idetelepített helyiek még a rendőrséget hívták, hogy avatkozzanak be a német áldozatokról való megemlékezéseken, és akadályozzák meg, hogy a Duna TV a német temetőről forgasson, de egy évvel később a dunai svábok utódainak megemlékezésén már a helyi közösség képviselői is megjelentek. Szembetűnő a telepések félelme, hogy a németek esetleg visszatérnek a Vajdaságba.

A nacionalizmus az érdekek táptalajából nő ki: nem csoda, hogy a szerbek ellen a II. világháborúban elkövetett bűntettek protagonistái azok a magyar földnélküliek voltak, akiket a Jugoszláv Királyság agrárreformja megfosztott a nagybirtokoktól, illetve akiknek semmi másuk nem maradt, mint a rosszul fizetett munkaerejük, míg a földet a szerb telepések kapták meg (Szilágyi, é.n.: 91). Akárcsak Kosovo, a Vajdaság is rendelkezik olyan történelmi tapasztalattal, amelyet sokkal később S. Woodward az 1992–1995-ös boszniai háborúhoz köt. „A háború a jogtalanok lázadásának lehetőségét hozta magával, a meggazdagodás, a politikai vágyak kiélésének és a kommunizmus megbosszulásának lehetőségét. A harc jellege a harcban katonákként résztvevők társadalmi-gazdasági származásával magyarázható meg.” (Woodward, 1997:266)

Szerbiában és a Vajdaságban a „múlt politikája” (Offe, 1993) folyik, de ez nagyban különbözik az identitás átformálásának kelet-európai mintázatától, amelyet a berlini fal összeomlása után láthattunk.

A múlt rekonstrukciója nem csak egy kísérletet jelent a csoportidentitáshoz való alkalmazkodásra az új idők imperatívuszainak megfelelően, miközben átértékelődnek a régi értékek és a különböző egyéni, intézményi és csoportminták, de látens funkciói is vannak, amelyekkel igazolhatók a szereplők viselkedésének fordulatai. A szerb etnonacionalizmus végsőkéig leegyszerűsített formájában a múlt reinterpretálása során olykor a különösen szűkkeblű tartalmak glorifikálásához folyamodott, a példaképek keresése során a fasiszta vagy fasisztoid példaképekig is eljutott.

Fontos kiemelni, amire T. Kuljić emlékeztet: a történelem szervezett átdolgozása valami mait próbál meg igazolni. A múltból szelektív módon kiválasztott események legitimitása a társadalmi-integratív tudás fészkebe helyeződik, amely megteremti a kollektív identitást, megvéd a külső világtól, közvetíti a szolidaritást, hogy a bonyolult környezetet strukturálja és átláthatóvá tegye a többé vagy kevésbé kizárólagos sztereotípiák révén, melyek magunk-

ra és ellenségeinkre, a barátokra és az ellenségre vonatkoznak (Kuljić, 1999). Ismereti téren a múlt feldolgozása az állandóbb politikai kultúra hatását fejezi ki, míg gyakorlati téren az aktuális politikai fordulat igazolására szolgál.

A mai szerb nacionalizmus

A Vajdaságban ma domináló szerb nacionalizmus kapcsán el kell mondanunk: a nacionalizmus termékeny talajt jelent az etnikai exkluzivitás és a militáns sovinizmus létrejöttéhez és fejlődéséhez.

A nacionalizmusnak Szerbiában (beleértve a Vajdaságot is) ma két domináns formája van: a liberális és a konzervatív. Az előbbi fő tézise, hogy a nemzetileg heterogén társadalmak csak kivételesen tudnak stabil demokráciát kifejleszteni. Ezért néhány igen konzervatív eszme elfogadására kényszerülnek, hogy saját pozíciójukat kibékíthessék a nemzeti érdekek megvalósításáról alkotott vízióikkal. Emellett nem hagyják el a liberális retorikát, hogy alkalmazkodjon az uralkodó korszellemhez, s így nagyobb hatásuk lehessen. Megkérdőjelezzik a konzocietális demokrácia lehetőségét egy multi-etnikus országban, állítva, hogy az csak az első nagyobb válságig működik. Úgy vélik, a nemzetállam megléte a demokrácia legfontosabb előfeltétele. A konzocietális demokrácia szerintük hatástalan és nem képes belátni a politikai élet irracionális aspektusait, mint amilyenek a közösségi érzés, az azonoság szellemisége stb. Ezt az antropológiai pesszimizmust, amely inkább a konzervatív nacionalistákra jellemző, mintsem a liberálisokra, a szerb nacionalista liberálisok az etnikailag homogén állam megteremtése melletti kiállással egészítik ki.

Eközben gyakran nincsenek is tudatában annak, hogy a homogenitás fölfogása eredetileg a vér alapú, a faji és a biológiai homogenitás kontextusában határozódott meg, akkor, amikor a politikai és a jogelmélet síkján próbálták a náciizmust igazolni. A legegyszerűbben fogalmazva: az etnikailag homogén állam eszméje, mint amely a Balkánon a demokrácia fontos előfeltétele, valójában a puszkaporos hordó melletti játszadozást jelenti a meggyújtott gyufával.

A mai európai szélsőjobbaldaliaktól eltérően, akik Európa amerikanizációjának és arabizációjának ellenzői, s akik kétségbe vonják a kozmopolitizmust és a modernitás – úgymond – dekadenciáját, mert azokat inkább az európai, mintsem a partikuláris etnikai identitás ellenségeinek tartják, a szerbiai konzervatív nacionalisták a premodern mítoszokhoz és tradícióhoz való

visszafordulás során etnizálják a politikát, és egy harcos, keleti-keresztény világnézetet képviselnek, a pravoszlavizmus és a Szent Száva- hagyományok exkluzivista (és nem fölvilágosító, emberré tevő) tartalmait affirmálva. A hazai örökség szelektív használata összekötődik az egész nyugat-európai tradíció megkérdőjelezésével, amelyet a Nyugat materializmusával azonosítanak, s ami idegen a szerb nemzeti testtől. Sovinizmusuknak nincs állami víziója, legfőbb ellenségeik a kommunista internacionalizmus és a „mondializmus”, ami az európai szélsőjobbtól való kifejezett lemaradásukra utal. Föllépéseiket érzelmileg megterhelt terminológia jellemzi, amely a kozmopolitizmus minden vállfaját igyekszik démonizálni. A nemzeti ellenséget homogén egységnek tekintik (az USA, a kommunista internacionalisták és a katolikusok – ritkábban a cionisták – összeesküvése).

A hágai bírósághoz való viszony

Ezt a kérdéskört részletesebben körüljártuk a szerb nemzetiségűek esetében, míg a magyaroknak kevesebb kérdést tettünk föl. Az eredmények igazolták ezt a kutatói hozzáállást.

A bírósághoz a magyarok 64 százaléka viszonyul pozitívan, 16 százalékuk negatívan, míg 20 százalékuk nem döntött. Magyarozatként a megkérdezett magyarok ilyen válaszokkal szolgáltak: „aki bűntetteket követett el, annak felelnie is kell érte”, „mindennek ki kell derülnie, ami megtörtént”, „megpróbálják kideríteni az igazságot”, „a szerbiai igazságszolgáltatás nem minőségi”, „a háborús bűnösöknek felelniük kell tetteikért. A Hágai Bíróság legitim az ilyen perek esetében”, „a Hágai Bíróság igazgatja a világban a békét”, „a bűnösöket meg kell büntetni”, „igazságosak”, „minden bűnöst meg kell büntetni. Ha ezt mi nem tudjuk megtenni, ott a nemzetközi bíróság”, „aki hibázott, felelnie kell és felelősséget kell vállalnia, a mi bíróságunk viszont ilyesmire képtelen”, „akik ölnek, azokat meg kell büntetni”, „Milošević megérdemli azt, amit kapott”, „tetszik nekem, amit Sloboval tesznek – úgy kell neki”, „példaként kell szolgálnia az eretneknek, hogy mindenki okuljon, aki ilyesmivel próbálkozna”, „nagy hibákat követtek le, meg kell nézni, ki a felelős” stb.

A negatív véleménnyel bírók formulái: „mert nem ítélik meg a fejlett országok bűnelkövetői fölött”, „jobb helyzetben van a többi ex-jugoszláv állam”, „ez a bíróság egy paraván”, „nem igazságos”, „maguk sem tudják, mit akarnak, mert ha tudnák, nem húznák-vonnák ennyi évig”, „a népnek kelle-

ne vizsgálja a hibákat, Slobo a népért küzdött” és hasonlók. A dönteni nem tudók álláspontja: „lassan dolgoznak”, „lennie kéne egy háborús bűnök vizsgáló bíróságnak, de nem lehetünk biztosak benne, hogy az mennyire elfogulatlan”, „meg kellene hozni a törvényt” stb.

A megkérdezett szerbeknek csak 11 százaléka vélekedik pozitívan a bíróságról, míg 74 százaléka negatívan, 14 százaléka pedig nem döntött. Ezek az eredmények sokkal rosszabbak annál, mint amelyeket 2001 januárjában kaptunk a szerbiai felnőtt lakosság körében a többlépcsős valószínűségi mintavételen alapuló kutatás során (Ilić, 2001). Szem előtt kell tartani, hogy a mostani kutatás során szándékosan olyan szerbeket kérdeztünk – függetlenül attól, hogy őslakosokról vagy telepesekről van szó –, akik olyan régióban élnek, ahol a II. világháború során követtek el háborús bűntetteket.

Érdeemes megnézni azokat a különbségeket, amelyek a bíróság elutasításának indoklásakor keletkeznek. A betelepítettek és utódaik a Hágai Bíróságra azt mondják, hogy „ez nem bíróság, hanem a szerb nép elleni bosszú”, „a NATO meghosszabbított keze, annak fizetett ügynökei”, „csak a szerbek főlött ítéleznek”, „negatív a véleményük a szerbokról”, „nem objektív”, „elfogult”, „csak a szerbeket büntetik, senki más”, „az agresszorok alapították meg, és a bíróság nekik dolgozik”, „a bíróság célja nem az igazság kiderítése, hanem a nemzetközi közösség téves lépéseinek igazolása”, „politikai, nem jogi irányultságú”, „ne adjunk ki senkit sem, mert akiket kiadtunk, azok többsége szerb, pedig másokat is ki kellett volna adni”. A mérsékeltbb vélemények formái: „nem fair, kétségtelen ugyan, hogy bűnösök a mieink, de a bíróságon csak az derül ki, hogy csakis ők a bűnösök, noha a veszekedéshez mindig két fél kell”, vagy: „mindenkinek felelnie kell, aki bűnt követett el”.

A vajdasági őslakos szerbeknek jobb a véleményük a bíróságról: 16 százalékuké pozitív, 66 százalékuké negatív (a telepés szerbekenél és utódaiknál az arány 6, illetve 82). Az őslakosok negatív véleményeinek formulái: „a szerbeket már előre elítélték”, „nem értem a bíróságot”, „minden államnak magának kell megoldania a problémáit”, „bizonyítékok nélküli a bíróság”, „a szerbekre hajtának”, „nincs jogi alapja a bíróság fölállításának”, „politikai intézmény”, „nem csak a szerbek bűne a háború”, „világos, hogy ellenségesen viszonyul a szerbekhez”, „nem ugyanazokat a kritériumokat alkalmazzák a szerbekkel, a muzulmánokkal és a horvátokkal szemben”, „minden állam maga döntsön a saját büntetéseiről, mi sohasem voltunk agresszorok”. A mérsékeltbb vagy pozitív vélemények: „szükséges rossz”, „bíróság, amellyel együtt kell működni”, „kivételem nélkül mindenkinek Hágába kellene mennie”, „el kell ítélni a háborús

bűnösöket”, „ez az egyetlen módja annak, hogy megfizessenek rémtetteikért”, „a mi bíránk nem kompetensek, hogy ilyesmiről ítéelkezzenek”. Látható, hogy az őshonos és a telepés szerbek véleménye nem csak százalékban más, de a megfogalmazásában is – érthető, hogy a telepések, akiknek erős kapcsolataik vannak rokonaikkal és földijeikkel a háborús Horvátországból és Boszniából, a Hági Bíróság nagyobb nyomását érzékelik.

A jelenség egy kifejezett formája: Knićanin

Knićanin (Rezsőháza, Rudolfsnad) a II. világháború végéig németek lakta település volt. A háború után Dél-Szerbiából telepítettek ide szerb lakosságot. Közvetlenül a település mellett évekig működött egy tábor a német civil lakosság számára. Az utóbbi időben több publikáció is megjelent róla az egykori vajdasági németek újságjaiban, illetve Horvátországban is, főképpen V. Gajger, a fiatal zágrábi történész tollából. Az újonnan alapított vajdasági német egyesület is foglalkozik a témával, a hallgatás falának áttörésében pedig a belgrádi Szerb-Német Baráti Egyesület járt az élen.

Knićanin nem koncentrációs tábor, de mindenképpen olyan gyűjtőhely volt, ahol az éhségtől és betegségtől igen nagyszámú német civil halt meg, több, mint bármely más helyen Jugoszláviában. A helybéliek, akárcsak a szomszédos Perlez (Perlasz) idősebb lakói, az informális beszélgetések során megemlítik az igazán embertelen körülményeket, amelyek közt éltek és haltak az internált németek. Egy másik szinten, ott, ahol a társadalomtudomány és az ideológia már érintkezik, a knićanini civil áldozatok állandóan a „büntettek aritmetikájának” tárgyát képezik, ami által politikai célokat kívánnak elérni. Az áldozatok számának fölnagyításához biztosan hozzájárult a jugoszláv kommunista történetírás hallgatása. Ez misztifikálta a knićanini tábor, és megnövelte a politikai manipuláció lehetőségét. Másfelől kétségtelen, hogy igen sok ártatlan civil halt meg itt, s hogy a német foglyokat egészen másképpen kezelték Titó Jugoszláviájában, mint a többi etnikai csoportot.

Knićanin megértése a „múlt megértésének” aktuális fontossága miatt nem támaszkodhat csupán a helybéliek informális állításaira vagy az emigráns és a horvát sajtó írására. Szóltunk már arról, hogy 2000 és 2001 között jelentős változás állt be a knićaniniak körében a német temető megkoszorúzóival szemben. A kutatás – melynek során a knićaniniak szándékosan túltreprezentáltak voltak – adatai másról beszélnek, mint a helybéliektől és a szomszéd-

dos perleziectől kapott szóbeli vallomások és a tudományos vagy politikai jellegű, e témába vágó írások.

Kničanin mai lakói ma is azon vannak, hogy ignorálják az előző lakók sorát. Arra a kérdésre, hogy „hallottak-e valamilyen büntettről, amelyről azt állítják, hogy a kommunisták követték el, és ha igen, milyenről?”, csak egy esetben említődött meg, hogy „a szerbek tisztogatást végeztek a németek körében” (itt különösen kifejező a „tisztogatás” szó használata!), és a leggyakrabban kommunista büntettként „Goli otok”-ot említik meg, illetve a kommunisták egymás közti leszámolásait. Kommunista büntettként jelenik még meg az, hogy „megölték azokat is, akik etették őket (a gazdagokat), a kútba dobták őket”, „Informbiro”, „konfiskálás”, „nem hallottam semmiről – azon kívül, hogy egymást büntették meg”, „Beli dvor”, „a föld kisajátítása”, „Lepoglava”, „Sremska Mitrovica” és más hasonlók. Egyesek pedig azt állítják, hogy „a kommunisták semmiféle büntettet nem követtek el”, mások szerint pedig „biztosan történt valami, csak jól elrejtették a nyomokat”. Igen gyakran notóriusan hamisnak tűnnek az olyan válaszok, minthogy „nem tudok visszaemlékezni”, „nem hallottam”, „nem tudom”, vagy még naivabban: „nem hallottam – de ha beszélnek is róla, az nem igaz”. Mindemellett pedig szinte teljesen biztos, hogy a kničanini táborban igen sokan haltak meg, az áldozatok száma mindenképpen ötjegyű. A vajdasági németek azt a sorsot élték át, amelyet a 20. században több, más etnikai csoport is: a hadsereg visszavonulása rendszeresen magával hozza a nép szenvedését. Ezt a krajjinai szerbek is megtapasztalhatták 1995-ben, illetve a kosovói szerbek 1999 júniusában. Ez a szabályszerűség bizonyosan nem igazolhatja a civil lakosság ellen elkövetett büntetteket – s mindegy, milyen nemzetiségről van szó –, de szem előtt kell tartani, ha a múlt reinterpretációjáról, vagy ha a mai interetnikus viszonyokra tett hatásáról van szó.

Arra a kérdésre, hogy „mit gondolnak, a Vajdaságban mely nemzet szenvedett a legtöbbet a II. világháborúban, s milyen módon?”, a kničanini válaszadók – akiket tehát a háború után telepítettek ide –, általában a németek és magyarok által megölt szerbeket említik: „a szerbek – a Duna és a Tisza jege alatt úsztak”, „a szerbeket a Tiszába és a Dunába dobálták”, „a szerbek a magyaroktól”, „a szerbek, kivégezték őket”, „a szerbeket a Bácskában a magyarok, a Szerémségben az uszதாக, a Bánátban a németek”, „a szerbek és a románok – az első kolonizálás önkéntesei”. A szerbek mellett elég gyakran áldozatként jelennek meg a zsidók és a „cigányok” (romák), és csak nagyon ritkán a németek és a magyarok. A háború a megkérdezettek többsége szerint már

1944-ben véget ért, a bosszú idején elkövetett bűntettek társadalmi elfeledése pedig domináns jelenséggé válik. Akkor, amikor konkrétabb formában azt kérdeztük: „Mit gondol, a Vajdaságban mely nemzetiség szenvedett a legtöbbit a kommunista hatalom alatt, és milyen módon?“, már valamivel differenciáltabb válaszokat kaptunk. A megkérdezettek többsége még mindig a szerbek szenvedéseit emelte ki: „a szerbek a konfiskálás miatt”, „a gazdagabb szerbek a konfiskálás miatt”, „a szerbek – kizavarták őket munkahelyeikről és elrabolták vagyonukat”, „a szerbek a Vajdaságban a kommunistáktól szenvedtek”, „a szerbek – a nacionalizáció és a többi”, „a szerbek – politikailag, közvetve”, de más típusú válaszok is akadtak: „a nemzeti kisebbségek – a németeket elzavarták Knićaninból”, „mindenki szenvedett a konfiskálástól”, „a németek és az őslakosok”, „a németek, mert a rossz oldalon álltak”, „a rezsim összes ellenfele”, „minden nemzet”, „mindenki egyaránt” és hasonlók.

Itt kevésbé fontos az a régi metodológiai szabály, miszerint maga az eszköz, azaz konkrét esetben maga a forma és a fölött kérdés „fölerősítése” hat az eredményre, és érdekesebb az, hogy az antikommunizmus hat a toleranciára a más etnikai csoportokkal szemben elkövetett bűntettekkel kapcsolatban. Az antikommunizmus a Balkánon többnyire az etnikai nacionalizmus és sovinizmus formájában jelentkezik, és ahogyan az a politikában lenni szokott, a közös ellenség (ez esetben a kommunisták) megléte legalább néha mérsékli az etnikai riválissal szembeni álláspontot.

A még konkrétabb formába öntött kérdésre – „Mit tud azokról a bűntettekről a II. világháború utáni időkből, amelyeket a vajdasági nemzeti kisebbségekkel szemben követtek el?” – többek közt ilyen válaszok érkeztek: „nem voltam itt”, „nem a betelepítéskor éreztünk, hanem később, 1965-ben”, „elüldözték a németeket”, „Knićanin gyűjtőközpont volt a svábok részére, itt haltak meg, de ez az ínségnek köszönhető, amit saját maguk okoztak (tifusz)”, „mindenkit eltüntettek, aki nem volt hozzájuk hasonló”, „mindkét fél követett el bűntetteket”, „bosszú”, „elüldözés”, „sokat szenvedtek az ártatlanok”, és egy sor olyan válasz, miszerint „nem tudok erről semmit”, „nem tudom”, „volt, de pontosan nem tudom, mi”, „voltak, de hogy milyenek, nem tudja” és hasonlók. Szembetűnő az etnikai kisebbségek ellen elkövetett bűntettek relativizálása, a revansra való hivatkozás, annak kiemelése, hogy Knićanin lakossága később lett betelepítve és semmi közük hozzá, de az is, hogy egyesek elismerik a történeteket és implicite elítélik.

A kisebbségek ellen elkövetett bűntettek – az őslakos és a betelepített szerbek szemszögéből

A Knićaninban kapott adatok a kisebbségek ellenében elkövetett bűntetetről egy szélesebb körű felfogásra utalnak a vajdasági szerbek körében.

Arra a kérdésre, hogy „Hallott-e olyan bűntetetről, amelyekről azt állítják, a kommunisták követték el, s ha igen, milyenekről?”, a szerb nemzetiségű válaszadók vagy azt mondják, hogy ilyen bűntettek nem voltak (35 százalék), vagy ugyanilyen gyakorisággal állítják azt, hogy a kommunisták egymás közti leszámolásairól hallottak. A nem kommunista politikai ellenfelekkel szembeni bűntetetről 9 százalékuk hallott, a kisebbségek elleniekről pedig kicsivel több, mint 3 százalékuk. A betelepített szerbek gyakrabban állítják, hogy ilyen bűncselekményekről nem tudnak, mint az őshonos szerbek (41 százalék, szemben a 31 százalékkal). Ez magyarázható azzal, hogy a betelepítettek nagyobb mértékben részesedtek a kommunista hatalomból, és noha ez alighanem igaz, mégis óvakodni kell a „kulturális rasszizmus”-tól, ami jelen van a vajdasági közvéleményben, s mely szerint a telepések „természetes módon” hajlamosak a kommunista eszmék elfogadására, illetve képtelenek megváltoztatni felfogásukat és viselkedésüket. Az őshonos szerbek gyakrabban említik meg a kommunisták közti leszámolásokat (38 százalék, szemben a 31 százalékkal), illetve a nem kommunisták ellen elkövetett bűntetteket (11 százalék, szemben a 6 százalékkal). Másfelől, a telepések gyakrabban említik az etnikai kisebbségek ellen elkövetett bűntetteket (4 százalék, szemben a 3 százalékkal). A válaszok formái többnyire hasonlóak mindkét csoportban, ezért nincs értelme különválasztani őket: „Goli otok”, „a németek elküldése a knićanini táborba és megkínzásuk”, „a Crna Gora-i csetnikek meggyilkolása Szlovéniában és Horvátországban 1945-ben”, „a csetnikek családjainak megölése Hercegovinában”, „hogy a németek embereket öltek Kragujevácon, de ezért a kommunisták a felelősek, mert a németek megölésére kényszerítették az embereket, noha tudták, ez bosszút von maga után”, „főleg Crna Gorában a II. világháború után, hogy megőrizték az erőszakkal megszerzett hatalmat”, „a Titóval nem azonos módon gondolkodó politikusokat”, „a legnagyobb bűnük, hogy megölték istent, és a tömeget arra kényszerítették, tagadja meg – ez mindennek a gyökere, a többi csak következmény”, „a saját nemzetiségű, de másként gondolkodók elleni bosszú”, „a kommunisták letámadták és összefogdosták a magyarokat, meggyújtották a búzákat”, „a csurogi magyarok elüldözése”, „5000 németet – nőket, gyereke-

ket, öregeket – megöltek a táborban és a kničanini parkban temették el őket, a férfiakat meg oroszországi táborokba hurcolták”, „hallottam a ’45-ös és ’46-os büntettekről, de pontosan nem tudom mi történt”, „államosítás, vagyonekbozás és a földművesek ‘kötelességei’”, „tiszogatások Belgrádban 1944-ben” stb.

A kérdésre, hogy „Mit gondol, a Vajdaságban mely nemzetiség tagjai szenvedtek a legtöbbet a II. világháború alatt, és milyen módon?”, a szerb válaszadók leggyakrabban a legnagyobb áldozatként a szerbeket jelölték meg (77 százalék), majd a zsidókat (3 százalék), a németeket és a magyarokat (kevesebb, mint 2–2 százalékuk), és végül a romákat (1 százalék). Az őslakos, illetve a telepés szerbek válaszai közt nincs lényeges különbség, ám a telepések gyakrabban válaszoltak „nem tudom”-mal, ami érthető, hisz ezen időszakban még nem is éltek a Vajdaságban. A válaszok mégsem érdektelenek. A telepések leginkább úgy beszélnek az áldozatokról, hogy „azok a szerbek és a magyarok voltak az egymásközi leszámolásokban”, „a szerbek a harcok során”, „a szerbeket a magyarok a jég alá dobálták”, „a szerb értelmiség Újvidéken (a Dunába ölték őket)”, „a szerbek a szerémségi fronton”, „a szerbeket és zsidókat megölték, a folyóba dobták őket, a németeket elzavarták” stb. Az őslakos szerbek: „a romákat tömegesen megölték”, „a szerbek – a terror miatt”, „a zsidók – a tisztogatás során”, „a szerbek a megszállók és a kommunisták alatt”. Válaszaikban leginkább az jelenik meg, hogy „’44-ig a szerbek, aztán a többiek is”, „a szerbek a tisztogatások alatt”, „a németek – elzavarták és mindenüktől megfosztották őket”, „a szerbek és magyarok – a gyilkosságok miatt”, „a szerbek – irtották őket, etnikai tisztogatások zajlottak”, „a németek – tisztogatások, kiköltöztetések”, „leginkább a szerbek” stb.

Ama kérdésre, hogy „Mit gondol, a Vajdaságban mely nép tagjai szenvedtek a legtöbbet a kommunisták uralkodása idején, és milyen módon?”, a szerb válaszadók leggyakrabban a szerbek szenvedését említik meg (40 százalék), 12 százalékuk szerint „mindenki egyformán”, egyesek a németeket (5 százalék) vagy a magyarokat (4 százalék), ritkábban a romákat (1 százalék alatt) említik. A válaszadás elkerülése sokkal gyakoribb a telepés (12 százalék), mint az őshonos szerbeknél (2 százalék), ami ugyancsak ezen csoportoknak a kommunista időszakhoz való eltérő viszonyulásáról beszél. Az őslakosok gyakrabban említik, hogy a szerbek szenvedtek leginkább ezen időszakban (43 százalék), mint a telepések (37 százalék), a magyarokat egy nűansznyival többen említik a telepések, mint az őslakosok (5 százalék, szemben a 4 százalékkal), a németeket viszont fordítva (6 százalék, szemben az 1,5

százalékkal). Ezek az eredmények érthetőek, nem csak annak függvényében, hogy a telepések számára szimpatikusabb a meg nem osztott hatalom, hanem, mert az őslakosok nem tettek szert közvetlen haszonra a németek elüldözése révén, míg emezeket a német falvakba, a német birtokokra telepítették be, s kevésbé hajlandóak múltjuk ezen aspektusára visszaemlékezni. Másrészről, kvalitatív értelemben nincs lényeges különbség az őslakos, illetve a telepés szerbek válaszaik között.

Arra a kérdésre, hogy „Mit tud azokról a büntettekről, amelyeket a II. világháború után követtek el a Vajdaságban a nemzeti kisebbségek ellen?“, a szerb válaszadók 58 százaléka kimondottan úgy válaszolt, hogy ilyen büntettek nem voltak, 20 százaléku válaszolt „nem tudommal”, és csupán további 20 százaléku említett meg konkrét esetet. Az őslakos és a telepés szerbek válaszaik közti különbségek szembeűnőek: hogy nem voltak ilyen büntettek, az előbbiek 61 százaléka, az utóbbiak 55 százaléka állítja; „nem tudom”-mal a telepések 24 százaléka, az őslakos szerbek 16 százaléka válaszolt. Büntettekről a telepések 12 százaléka, az őslakosok 29 százaléka beszélt. Mindez érthető, hisz a telepések a legnagyobb büntettek idején még nem is érkeztek meg, különösen a nem magyarok ellen elűvetett büntettek esetében igaz ez. Másrészről, a telepések – vagy legalábbis az idősebbek – tanúi voltak a több évre táborba zárt vajdasági németek elleni föllépéseknek, hacsak nem olyan gyilkosságokról van szó, mint amilyenekre közvetlenül a Vajdaság fölszabadulása után, 1944-ben került sor Bavaništén (Homokbáűvnyos) vagy Lazarevön (Lasarfeld).

A válaszok megformázásában jelen van egy fölismerhető sablon a kommunisták, „a saját oldal” képviselői által elűvetett büntettek megítélésében: a telepések kijelentik, „hogy nem ismeretesek előttem, kivéve természetesen a hittan betiltását”, „semmit se tudok”, „nem hallottam ilyesmiről” és hasonlók. Az őslakosok gyakrabban szólnak arról, hogy „elzavarták a magyarokat és a németeket”, „voltak kisebb bosszűk, de azokat elhallgatták”, „voltak, a revansizmus következményeiről van szó”, „hallottam a revánsról, de a részletekről nem”, „pszichológiai és gazdasági nyomást gyakoroltak rájuk”, „szervezett esetekről nem tudok”, „a németek és magyarok elűvöztetése és elűdözése”, „a kničanini sváb tábor”, „voltak a Bácskában, de ezek az 1942-es karácsony miatti bosszű eredményei”, „űdöztetések, gyilkosságok, etnikai tisztogatás”, „voltak igazolhatatlan büntettek” és hasonlók. A telepések olyan célcsoportként tűnnek fel, amely a büntettekről keveset tud, és amely szándéka szerint nem is akar többet megtudni.

Az elvárásoknak megfelelően a fiatalabb szerbek hajlamosabbak elismerni a nemzeti kisebbségek ellen elkövetett bűntetteket, azokkal ellentétben, akik szemtanúi voltak mindennek. Az 1973-ban és utána született szerbek 25 százaléka hozott föl ilyen példákat, míg a többi generációs csoportban ez az arány 19 százalék. Mindez arra utal, hogy a bűntettek meglétéről való ismeretek a családon belül kommunikációs csatornákon keresztül terjedtek, minek során a fiatalabb megkérdezettek, akik tudatában vannak, hogy nem felelősök, hajlamosabbak a jelenségről nyíltabban beszélni. Gyakorlatilag ez az eredmény elégségesnek tekinthető, hisz arról beszél, hogy a vajdasági szerbek legfiatalabb generációi kezdenek megszabadulni a múlt terheitől.

A magyarok ellen elkövetett bűntettek

A kisebbségek ellen biztosan követtek el bűntetteket, így a kikérdezett vajdasági szerbek ismeretei lényegesen különböznek a valós helyzettől. Mióta a Vajdaság 1918-ban a később Jugoszláviának elnevezett állam része lett, a kisebbségek tagjai eltérő mértékben és különböző hullámokban voltak kitéve represszióknak. Az utóbbi tíz év repressziójáról már volt szó (erről lásd Samardžić, 2000). D. Boarov már az 1925-ös választások kapcsán megemlíti a vajdasági német vezetők elleni fizikai támadásokat. Ugyanekkor, ahogyan arról Szilágyi beszél, sor kerül a nem szerb nemzetiségű mesterek diplomáinak felülvizsgálására, a kereskedelmi engedélyek visszavonására, cégeik nem foglalkozhatnak export–import kereskedelemmel. Boarov emlékeztet arra, hogy a magyar hatóságok később elrendelték mintegy 150 000 személy kiköltöztetését a Délvidékről (Vajdaságból), míg a valóságban 20–30 000 személyt költöztettek ki (Boarov, 2001). Az újvidéki és sajkási razzia során 1942 januárjában mintegy 4000 szerb, zsidó és roma vált áldozattá. Szilágyi szerint 1941 áprilisában mintegy 20 000 embert üldöztek el vagy zártak táborba. Ugyanő állítja, hogy 1942 januárjában mintegy 2500 szerbet és 750 zsidót gyilkoltak meg Újvidéken, Szenttamáson, Becsén, Csurogon és Zsablyán. Boarov véleménye, hogy a magyar megszállás alatt mintegy 30 000 embert öltek meg a Vajdaságban. Megemlíti, hogy 1944 során mintegy 200 000 vajdasági német vonult vissza a Wehrmachttal, és mintegy 140 000-et zártak táborba. Rudolf Weiss, a Német Népi Szövetség elnöke szerint a táborokban és más módon mintegy 100 000 német vált áldozattá. Boarov leírja, hogy a demográfusok szerint az első háború utáni népszámláláskor a magyarok száma 48 ezerrel nőtt meg, ami arra utal, hogy sok német magyarnak vallotta magát. Valami

hasonló történt 1991-ben, amikor sok horvát másnak vallotta magát a közeledő háborútól, az elüldözéstől való félelmében. A 400 000 jugoszláviai német vagyonát konfiskálták, kivételt csupán az igen kisszámú partizánnal tettek. Boarov szerint a vajdasági pártvezetés a németekhez hasonlóan a magyarokat is kitelepíttette volna, de ezt Tito elvetette a Szovjetunió miatt, amely a létrehozandó szocialista Magyarországot ellenőrizte.

A vajdasági „vérbosszú” idején szerencsétlenül járó magyarok számát igen eltérően becsülik meg – a „vérbosszú” egyébként nem csak a Bácskára terjedt ki (ezért is került be a mintába a bánáti Debelyacsa). Boarov különféle forrásokat hoz fel, amelyek 4 000-tól 40 000-ig terjedő számokkal operálnak, kiemelve, hogy leginkább a 20 000-es számmal lehet találkozni, ami megfelel a magyar megszállás alatt megölt vajdasági szerbek, zsidók és romák számának. Szilágyi kevésbé visszafogott, szerinte 1944 során több tízezer embert ölt meg (Szilágyi, é.n.: 73). A legtömegesebb bűntettek helyszínéül a szakirodalomban leginkább Bezdánt, Zombort, Szivácot, Szabadkát, Bajmokot, Kanizsát, Zentát, Becsét, Temerint, Újvidéket és Debelyacsát említik meg. Az egyetlen „szerb” író, aki ezzel komolyabban foglalkozott, Aleksandar Kasaš (Kasaš, 1996), aki az elesett magyarok számát 5000-re teszi. Mészáros Sándor 30 000 áldozatról beszélt, az ismert magyar püspök, Mindszenty József pedig 50–60 ezerről. A bűntettek jasenováci aritmetikája „elkapta” a Vajdaságot is; az áldozatokkal, illetve a számukkal való manipuláció az aktuális politikai követelések igazolására szolgál, és kellemetlenül emlékeztet bennünket a hasonló jellegű kulturális-politikai történésekre a nyolcvanas és kilencvenes évek Horvátországában és Boszniájában, s amelyek a háborúra készítették föl az embereket.

Hogyan tekintenek a megkérdezett magyarok a saját nemzetiségük tagjai ellen elkövetett bűntettekre és a más nemzetiségűek szenvedéseire? Arra a kérdésre, hogy „Milyen példákat tud a magyarok ellen a II. világháború után elkövetett bűntettekre?”, a magyar válaszadók leginkább a II. világháború végén elkövetett bűntetteket említették (38 százalék), ezek után időmeghatározás nélkül a magyarok ellen elkövetettek (11 százalék). A válaszolók 20 százaléka kijelentette, hogy ilyesmiről nem tud, 5 százalékuk pedig, hogy erről nem akar beszélni. Általában véve a megkérdezettek jól ismerik a konkrét bűntetteket: az említett 38 százalék mellett másodsorban 12 százalékuk, harmadsorban pedig további 6 százalékuk beszélt konkrét esetekről, megemlítve a helyet és az időpontot.

A válaszok közt megemlítődnek „a gyilkosságok Temerinben 1944-ben”, „üldöztetések, gyilkosságok, vagyonelkobzás”, „Újvidék környékén 1945-ben több ezer embert megöltek”, „a Tisza-menti bűntettek”, „a II. világháború alatt a németek és a kommunisták a magyarokat gyilkolástták”, „a fõlszabadítók ártatlanokat öltek meg azzal, hogy kollaboránsok voltak”, „1941-ben a szerbek magyarokat öltek meg”, „egyes gyilkosságok politikai okokból”, „amikor a partizánok ártatlanokat öltek meg”, „a temerini kivégzések”, „sortüzek”, „táborok”, „Zentán”, „Újvidéken”, „Kanizsán”, „Temerinben”, „Csurogon”, „’45-ben 44 napig ölték a magyarokat Moholon”, „kivégzések Zentán (megölték a dédapámat)”, „Zsablyán deportálások voltak, az egymás közti viszonyok miatt egyeseket likvidáltak, de ez nem volt tömeges jelenség”, „a temerini tömeges kivégzések”, „gyilkosságok Szabadkán és Zentán”, „Zentán a szerbek és magyarok egymást öldösték”, vagy „1918-ban elvették a magyarok földjeit”.

Arra a kérdésre, hogy „Ön szerint ki a leginkább felelős a magyarok ellen elkövetett II. világháborús bűntettekért?”, a válaszadó magyarok a leggyakrabban a főbűnösnek a kommunista hatalmat említették (25 százalék), aztán a fasisztákat és a velük együttműködőket (18 százalék), egyéb tényezőket (12 százalék), a szerbeket (3 százalék), míg 26 százalékuk úgy válaszolt, hogy nem tudja, ki ezért a felelős. Ezek a válaszok kétségtelenül konformistának tűnnek. A kommunista hatalom megnevezése történelmileg elfogadható, a fasisztákra és a velük együttműködőkre való hivatkozás azonban nem eléggé meggyőző. A „nem tudom”-mal válaszolók nagysága is irreálisnak tűnik, a szerbek ilyen minimális mértékű megnevezése pedig arra utal, hogy nem akarják kiélezni a viszonyt a legnépesebb vajdasági etnikai csoporttal.

A bűnösök közt megemlítődnek „a politikusok, akik a politikájukat csinálták (hogy kik, arra már nem válaszol – a kérdező megj.)”, „a partizánok”, „leginkább Tito”, „a kommunisták”, „a sovinszták”, „a helybéli szerb tisztek”, „a németek és a kommunisták”, „az oroszok és a szerbek”, „az akkori hatalom”, „a németek”, „az olaszok”, „a partizánok akkori vezetői”, „a szerb kommunisták”, „az akkori hatalom (Tito, Ranković, a kommunisták)”, „a vezetők”, sőt, még Hitler is.

A kérdésre, hogy „Milyen módon nehezítik meg ma az életet a magyarok ellen elkövetett II. világháborús bűntettek?”, a magyar válaszadók abszolút többsége azt állítja, hogy ezek a bűntettek egyáltalán nem terhelik a vajdaságiak életét, 10 százalékuk szerint megmarad az emlékezet, a félelem és a bizalmatlanság, és csak 3 százalékuk szerint maradt meg e bűntettek nyomában

a gyűlölet és a bosszúvágy. Akadnak olyan válaszok, miszerint „gyakran emlegetik”, „az egyik és a másik felet is nyomasztják, mert mindkét oldal követett el bűnöket annakidején (kezdetben az egyik, később a másik fél)”, „lehet, hogy nem is emlegetnék, ha nem lennének most ezek a háborúk”, „nem a régiak, hanem az újak a nyomasztóak”, „az idősebbek többre emlékeznek”, „megterhelik az etnikumok közti viszonyt”, „nincs hatásuk”, „ez már elfelejtődött”, „az emberek nem beszélhetnek erről”, „az öregek nem szeretnek erről beszélni”, „engem nem nyomaszt, csak ne ismétlődjék meg”, „amíg nem derül ki az igazság, megmarad a feszültség”, „az idősebbeket megterheli, mert averzióval viseltetnek a szerbek iránt”, „a felejtésre törekszünk, s hogy többé ne történjenek meg ilyen dolgok, de ezek minket nem nyomasztanak”, vagy hogy „igen régi dolgok ezek, azokat kell megkérdezni, akik elvesztették valakijüket”.

Érdeemes itt egy összehasonlítást tenni. Arra a kérdésre, hogy „Milyen módon nehezítik meg ma az életet a szerbek ellen elkövetett II. világháborús bűntettek?”, a válaszadó szerbek 16 százaléka szerint a bűntettek nem terhelik a mai társadalmi életet, 38 százalékuk szerint félelmet és bizalmatlanságot keltenek, fölélesztik az emlékeket, 22 százalékuk szerint pedig gyűlöletet és bosszúvágyat szítanak. Drasztikusak a különbségek a magyar válaszadókkal való összehasonlításban. A fölmerülő kérdés az, hogy a szerbeknél az ilyen jellegű tartalmakra való sokkal intenzívebb emlékezés annak eredménye-e, hogy az utóbbi háborúk résztvevői voltak, hogy tapasztalataik vannak a szerbek ellen a Vajdaságon kívül elkövetettek bűntettekről, amelyeket nem magyarok követtek el, vagy valamilyen harmadik okról van szó?

Az első magyarázat nem fogadható el, mert az utóbbi idők háborúi a vajdasági magyarokat is érintették, akárcsak a szerbeket, még ha nem is azonos módon (itt a katonai mozgósítás miatt emigráló magyarok nagy számára gondolunk). A második magyarázat leellenőrizhető a telepés és az őshonos szerbek ezen kérdésre adott válaszainak összehasonlítása által. Az előbbieket ellen a magyarok nem követtek el bűntetteket, mivel a történések lezajlásakor sem ők, sem ősük nem voltak még a Vajdaságban, míg az utóbbiak igen.

Jól látható, hogy a történelmi emlékezet igen erős hatással van a jelenlegi vajdasági lakosok tudatára, és önmagában véve nagy romboló potenciállal bír, ami nem jelenti azt, hogy az aktívvá is válhat. A különféle etnikai csoportok több évtizedes, békés együttélése a Vajdaságban ezt a legjobban bizonyítja.

Arra a kérdésre, hogy „Hallott-e olyan bűntettekről, amelyeket a kommunisták követtek el, s ha igen, milyenekről?”, a magyar válaszadók 40 száza-

léka azt állítja, hogy nem hallott, 18 százalékuk említi meg az etnikai kisebbségek ellen elkövetett bűntetteket, 5–5 százalékuk pedig a kommunisták egymás közti leszámolásait és a politikai ellenfelek ellen elkövetetteket.

Ismét szemrevételezhető a hallgatás fala, és hogy az csak az e témáról szóló különféle kérdések által bontható ki. A nyílt kérdésre adott válaszok világosan rámutatnak arra, hogy a „vérbosszúról” való tudat élénkebb, mint azt a kvantitatív formák adatai mutatják: így megemlítődnek „a temerini gyilkosságok”, „a konfiskálás”, „a kínzások”, „a civilek legyilkolása Temerinben, Zsablyán és környékén”, „hallott róla, de nem tudja pontosan: padlássöprés, minden volt, a vagyon elkobzása”, „1945-ben a partizánok Újvidék környékén”, „papok és még mások meggyilkolása”, „civilek elrablása és legyilkolása”, „a debelyacpai pap és a befolyásos emberek meggyilkolása”, „amikor a partizánok az egyszerű embereket ölték meg”, „hallott róla, de ő akkor jól élt (az apja partizán volt)”, „megkínózták öregapámat, elkobozták a vagyonát”, „gyilkolták a magyarokat, mert nem szerették őket”, „Temerin, Csurog”, „kivégzések Zentán”, „a moholi gyilkosságok”, „tudom, hogy a partizánok összegyűjtötték és legyilkolták azokat a magyarokat, akik másképpen gondolkodtak”, „a zentai, csurogi, újvidéki gyilkosságok”, „gyilkosságok Csurogon, Zsablyán, Mosorinban, Zentán”, „tömeggyilkosságok nemzeti alapon”, „1944-ben a vajdasági magyarok kivégzése (Újvidék környékén)” stb. Ezek a válaszok azt mutatják, hogy a „vérbosszúról” való tudat sokkal élőbb, mint arra következtetni lehet, ha csupán statisztikailag nézzük az egyes kérdésekre adott válaszokat. Ha ezeket a vallomásokot olvassuk, Szilágyi és Cseres állításai – amelyeket ezen adatok ismerete nélkül akár antikommunista, etnonacionalista revansizmusnak is vehetnénk – sokkal mérsékeltebbnek tűnnek. Különösen érdekes a vagyoneklobzás momentumja, mert olyan motívumról van szó, amely a megkérdezett szerb őslakosoknál és a magyaroknál is megjelenik. A kommunizmus kritikája néha és valamiben egyesíti az etnikai riválisokat. Ez látszik a ma az országban hatalmon lévő szerb és magyar etnonacionalista pártok szövetségéből is. A nacionalizmus kommunista lehűtése (Gellner) fél évszázad alatt éppen azokon a kezdeteken alapult, amelyek magukba foglalták a tömeges bűntettek elkövetését is.

A kérdésre, hogy „Mit gondol, a Vajdaságban mely nemzet tagjai szenvedtek a legtöbbet a kommunista uralom alatt, és milyen módon?”, a megkérdezett magyarok itt is 40 százalékban válaszolták, hogy „mindenki – a kommunizmus miatt”, hogy aztán a magyarokat (7 százalék), németeket (5 százalék), szerbeket (4 százalék) stb. nevezzék meg. Látható, hogy mennyire elhanyagol-

lódik a civil német lakosság szenvedése, az ellenük elkövetett bűntettek a kommunista hatalom első éveiben. Másrészről az, hogy sokkal ritkábban nevezik meg a saját csoportjukat mint a kommunizmus legnagyobb áldozatát abban a viszonylatban, hogy mit válaszoltak arra, ki szenvedett a legtöbbit a II. világháború alatt, azt mutatja, hogy közvetlenül elismerik a különféle nemzetiségek tagjai iránti kommunista viszony szimmetrikusságát. A válaszok megformálása többnyire ezt az értelmezést bizonyítja: „mindenki egyformán szenvedett”, „minden nemzet tagjait üldözték, kivéve a szerbeket”, „egyiket sem különösebben”, „nem volt kivétel”, „a magyarok – nem tudtak elhelyezkedni”, „a magyarok – a vagyon elkobzása és a gyilkosságok miatt”, „a magyarok és a szerbek is, de ő csak erről hallott”, „mindenki ugyanúgy járt”, „az ideológiai ellenfelek mind egyformán”, „egyik nemzet sem volt különösebben semmibe véve”, „ez nem nemzeti alapon történ”, „a magyarok voltak a legszegényebbek, mert a nacionalizációval elvették földjeiket”, „nem mindenki ugyanúgy, de ez nem nemzeti hovatartozás szerint történt” stb.

Arra, hogy „Mit tudnak azokról a bűntettekről, amelyet a II. világháború alatt a vajdasági szerbek ellen követtek el?” a magyar válaszadók 68 százaléka hozott föl példákat, 14 százalékuk szerint ilyen bűntettek nem voltak, 12 százalékuk „nem tudja” stb. Ez az eredmény nincs összhangban azzal az elterjedt meggyőződéssel, miszerint a Vajdaságban a II. világháború alatt a legtöbbit a magyarok szenvedtek. De sokkal fontosabb, hogy az abszolút többség hallott a szerbek ellen elkövetett bűntettekről. Ez az ismeret azonban szabály szerint csak részleges: a válaszok általános formája az, hogy „voltak bűntettek, mindenki szenvedett”, „voltak, de nem tudja, milyenek”, „tudom, hogy voltak bűntettek, de nem tudok rá példát felhozni”, „konkrétan nem tudom, de volt”, „volt, például Újvidéken”, „hallott egyesekről, de nem tud fölhozni példát”, „a magyarok csináltak valamit 1944-ben, ezért volt 1945-ben a bosszú”, „táborba hurcolták őket”, „a szerbeket a Tiszába dobták, gyilkosságok”, „kivégzések Újvidéken”, „bűntettek Zsablyán, Újvidéken”, „biztosan voltak, de pontosan nem tudja”, „a horthysta magyarok követték el”, „hallott róla, de nem tudja, hogy hol történtek”, „tudom, hogy voltak”, „amikor bejöttek a magyarok, öldöklés volt”, „amikor bejöttek a magyarok, bűntetteket követtek el a szerbek ellen” „voltak, konkrétan nem tudja, a Tiszába folytatták őket” stb.

Itt szükséges néhány megjegyzést tenni. Az, hogy a magyarok által a szerbek ellen elkövetett II. háborús bűnökről való ismeretek elterjedtek, jó táptalajt jelenthet egy új, a múlttól egyre kevésbé megterhelt viszony kiépítésére a vajdasági magyarok és a legnépesebb etnikai csoport közt a tartományban. A ma-

gyarok sokkal inkább tudatában vannak azon bűncselekményeknek, melyeket saját népcsoportjuk tagjai követtek el a szerbek ellen, és sokkal inkább hajlamosak ezt elismerni, mint a szerbek a magyarok ellen elkövetett bűntetteket. Ezt különösen hangsúlyozni kell, mert a részletekről és az események nagyságáról való tudat hiánya miatt propagandaakciót kell indítani, egyrészt, hogy meggátolódjon a minimalizálás, és ami még fontosabb, hogy politikailag instrumentalizálják a korábbi történéseket, amennyiben méginkább elferdítik a múltat.

Mint láthattuk, az „egyszerű” vajdasági magyaroknak sokkal tartózkodóbb és kevésbé elferdített véleményük van az egykori történésekről, mint más értelmezőknek. Tudatában vannak annak az árnyalatnak, amelyet az egyes etnikumok tagjai fizetnek azért, ha a „nemzeti célok” megvalósítása kerül szóba. Nem mutatnak szimpátiát azon amerikai terv irányában sem, amely Miloševićet az „északi front” megnyitása révén üldözte volna el 1999-ben, akkor, amikor a globalizáció „gyalogosaiként” szolgáltak volna (Cf. Minorities in Serbia). Úgy tűnik, számukra világos volt, hogy az etnikai szolidaritás nem létezik, amiről meggyőződhetnek a krajina-i és boszniai menekültek sorsát látva.

Összességében véve, a vajdasági magyarok reális látásmódja azon bűntettek tekintetében, amelyeket néptársaik követtek el a szerb és zsidó lakosság ellen, a balkáni és a pannon körülményekhez képest szokatlanul megfelelő körülményt jelent, hogy Vajdaságban a különféle nemzetiségek békés, közös élete tovább épülhessen.

Következtetések

A múlt meghaladásának kérdése ma a Vajdaságban egy sor más problémával kapcsolódik össze. Ezek közül egyesek közösek (a Jugoszláviában elhalasztódott) tranzíciós sokkot átélte kelet-európai országokéval. Ugyanez érvényes a múlt terhére is, de nem csak az autoritárius rezsimek öröksége meghaladásának szükségességéről van szó, hanem a történelmi összefonódások olyan időszakairól, amelyeket a kölcsönös atrocitások, a diszkrimináció és a különféle etnikai csoportok üldözése jellemeztek. A Vajdaság esetében mindez összekapcsolódik a kisebbségi lakosság asszimilációjával, amely világosan látható, még akkor is, ha újabban föléledtek a kollektív jogok védelmének sztenderdjei is. Az alapvető folyamat a stabil interetnikus viszonyok körülményei közepette zajlik, ami miatt a Vajdaság az egykori Jugoszlávia egyetlen multietnikus része maradt.

A múlt meghaladása összefügg a saját csoport és annak tagjai felelősségének megfontolásával. Ez egyáltalán nem üti meg a szükséges mértéket, illetve a tranzíciós igazság elferdült kliséje közepette megy végbe, amely az autoritáriusból a demokratikus társadalomba való átmenet során alkalmazódik (Sklaar, 2000). A változások mégis érzékelhetőek: a megkérdezettek véleménye azokról a bűntettekről, amelyeket saját etnikai csoportjuk tagjai követtek el a magyarokon, illetve a szerbekben, nyíltabbak és kevésbé elfogultak azokhoz a véleményekhez képest, amelyeket Szerbia felnőtt lakossága vall a Boszniában és Horvátországban elkövetett bűncselekményekről (Cf. Ilić, 2001). A Vajdaság lakosságának nagy része „belefáradt” az etnikai nacionalizmusba, bár nagyobbik része – legalábbis ha a megkérdezett szerbegről van szó – túlságosan is fáradt az elmúlt évek tapasztalataitól ahhoz, hogy képes legyen a nacionalizmust kritizálni. A magyarok kritikusabbak, ami érthető, hiszen egy kisebbségi csoport tagjaiként sokkal inkább megéreztek azt a kárt, amit a nacionalizmus az ilyen csoportoknak okoz. Mindezek mellett, a megkérdezettek a múlt terheit illetően sok mindenben előrébb járnak a politikusok és értelmiségiek jelentős részénél, akik sokkal kevésbé hajlamosak szembesülni a tényekkel. Ez talán onnan ered, hogy az egyszerű polgárok mindenképpen kevésbé felelősek a nemzetek közti gyűlölet szításáért.

A polgárokat nem kell lebecsülni, és nem úgy kell rájuk tekinteni, mint az etnonacionalista csoportok által terjesztett eszmék egyszerű befogadóira. A másik részről viszont érthető, hogy haboznak, ha annak a felelősségnek a vállalásáról van szó, amely az ő vállukat nyomja. Arra a kérdésre, hogy „Érez-e valamiféle felelősséget azért a helyzetért, amilyenben az ország van?”, a szerbeknek 14 százaléka, míg a magyaroknak 13 százaléka mondta azt, hogy szembesülnek egyfajta felelősséggel. Ez az eredmény a több évtizedes kommunista uralkodás egyik rossz következményének tekinthető, mely rezsim arra törekedett, hogy a lakosságot távol tartsa a politikától és a döntéshozataltól. A kommunisták ezzel egyrésztől megakadályozták, hogy a lakosságot elkapja az etnikai nacionalizmus hulláma, de másrésztől meg nagyon is eltávolította őket attól, hogy a civil társadalom megteremtésén dolgozzanak. A megkérdezettek azon kisebbsége, akik hajlandók felelősségüket beismerni, általában olyan típusú válaszokat adtak, mint „túl sokáig hallgattam és tűrttem”, „passzív voltam”, „nem voltunk idejében elég hangosak és világosak” stb. Egészen ritkán találkozunk más jellegű magyarázatokkal (például: „negatívan gondolkodtam más népekről – intoleráns voltam”, „azért, mert ahhoz a generációhoz tartozom, amely hozzájárult mindehhez”, „kollektív felelős-

séget érzek” stb.). A válaszadók túlnyomó többsége viszont semmiféle felelősséget nem vállal. Leginkább azt állítják, hogy nem hoztak döntéseket és nem voltak felelős pozícióban (érdemes néhány magyar válaszadót felidézni: „nem én vezettem az országot a háborúba, szorgalmasan dolgoztam és nem avatkoztam be a politikába”, „nem voltam olyan helyzetben a szavazáson kívül, hogy bármiről is dönthessek”, vagy „nem tőlem függött, én tanítónőként szépen neveltem a gyerekeket”, vagy a legösszefogottabban és igen gyakran: „azért, mert a politikusok a bűnösök”). A szerbek válaszai hasonlóak, bár ott néha megjelenik saját egoizmusuk vagy legalábbis a polgári passzivitás beismerése („magammal törődök”); egyébként leggyakrabban tipikus „vajdasági” válaszokkal és kifogásokkal találkozunk, ami tehát a szerbeket és a magyarokat egyaránt jellemzi: „tisztességesen foglalkoztam a saját munkámmal”, „az egyénnek nincs sok hatása a társadalomra”, „az egyén hatása igen kicsi”, „én nem vettem részt ennek a helyzetnek a megteremtésében”, „honnan tudnám én ezt” vagy „mi, parasztok nem vagyunk felelősek”, „semmiért sem vagyok felelős”, „semmiben sem vettem részt”, „szeretem a népemet és az államot és tisztelek minden pártot”, vagy hogy „nem voltam közvetlenül részese azoknak az eseményeknek, amelyek idáig vezettek”.

A betelepített lakosság körében szembe tűnően jelen van a félelem attól, hogy a németek visszatérnek a Vajdaságba. Ezt a csoportot az egalitárius hozzáállás is jobban jellemzi, mint a megkérdezett őslakos szerbeket vagy magyarokat. Az egalitarizmus összekötődik az etnikai nacionalizmussal, egymást erősítve, s egy xenofób szindrómát eredményezve; a Vajdaságba a kilencvenes években érkező nagyszámú szerb menekült – szülőföldjük eredete hasonló a telepesekével – méginkább növeli az irracionalitást a többi etnikai csoporthoz való viszonyban. A kničanini példa jól jelzi ezt mai lakosságával, amely eredete tekintetében ugyan nem függ össze a legújabb menekültekkel, de ugyanakkor a korábbi helyi lakosok sorsát ignorálni igyekeznek, attól félve, hogy megjelennek azok mai képviselői, és a megváltozott körülmények közepette el kell fogadniuk őket.

Újabb veszélyt jelent a vajdasági stabil interetnikus viszonyokra a Szerbiában ma domináns liberális nacionalizmus, amelyről előljáróban már szöveltünk, és amellyel összefüggésben arra kell gondolni, hogy etnikai–területi sávok szerint akarják szétszabdalni a közösségeket (miközben az etnikai elit szeretné meg a hatalmat az adott helyen), illetve a kisebbségi csoportok asszimilációjára, minek során elismerődnek az egyéni jogok, de a kollektív jogok már nem. (Érdemes itt megemlíteni az olyan tipikus kijelentéseket, mint pél-

dául: „szeretném, ha nem hangoskodnának annyit a jogaikról, amikor világos, hogy ugyanolyan jogaik vannak, mint a többieknek”, „ne kérjenek sokat, mégiscsak kisebbségiek”).

A kutatás eredményeit nem kell dramatizálni, inkább a gyakorlati akciókra kellene koncentrálni. A Hágai Bírósággal szembeni negatív viszonyulás a megkérdezett szerbek körében semmi újdonságot nem jelent. A mi kutatásunk először mutatta ki az őslakosok és a betelepített szerbek véleményei közötti különbségek a második legszámosabb vajdasági etnikai csoporthoz, és – kisebb mértékben – a múlthoz való viszony tekintetében. A megkérdezett magyarok jelentős számának őszintétlensége önmagában véve is jó mutatója annak, hogy veszélyeztetve érzik magukat. A megkérdezett szerbek esetében viszont a korábbi kutatásokhoz viszonyítva érezhető a más nemzetiségekkel szembeni kisebb averzió, bár meg kell jegyezni, hogy a mintavételben megmutakozó eltérések nem teszik lehetővé a pontos összehasonlítást.

Az őslakosok összességében nézve inkább antikommunista orientációjúak, ugyanakkor nyitottabbak a kisebbségekkel való együttélés irányában, mint a jövevények és utódaik. Mégis, hogy a megkérdezett őslakos szerbek türelmessége produktív is legyen, ahhoz más megoldásokkal is össze kellene kombinálni, amelyek prioritást élveznek (például hogy előbb a saját csoportjukban megnyilvánuló sovinizmussal számoljanak le). Ez volt a jellemző a hatalommegosztás nélküli időszakra, és ez azért is érdekes, mert mindkét megkérdezett etnikai csoport kielégítőnek tartja ezt a korábbi időszakot. Ez a retrospektív revízió és a múlt utólagos bearanyozása (mely időszak egyáltalán nem volt ideális) magyarázható a polgárok nehéz élethelyzetével, gyakorlatilag azonban általa a vajdasági interetnikus viszonyok javítása is elősegíthető. A kommunisták számlájára sok minden írható, de tény, hogy a represszió és a fölvilágosodás kombinálásával „lehűtötték” az etnikai nacionalizmusokat, és hogy a múlt terhe a Vajdaságban ugyan uralkodásukból ered – de nem az etnikai diszkriminációból, ha kivételként tartjuk számon a jugoszláviai németek elüldözését és az ellenük elkövetett büntetteket, továbbá a vérbosszút a Bácskában és Debelyacsán. A hatalommegosztás nélküli időszak glorifikálása, ami ma széleskörűen elterjedt, egy konkrét akció során hozzájárulhat az etnikumok közötti viszonyok javításához – egy liberális szemlélet alkalmazása során. A Tito ideje alatt megtapasztalható életszínvonal ugyanis jórészt az etnikai konfliktusok hiányának és a nacionalizmusok szétverésének köszönhető, továbbá a világ felé való nyitottságnak is. Tito és közvetlen követői nem voltak xenofókok. A gyakorlatban azt kell megmutatni, hogy a kommunista poli-

tika e tulajdonsága és az akkori jó anyagi helyzet közt volt kapcsolat, s hogy ezek a tapasztalatok ma is alkalmazhatóak, természetesen az egyéni és kollektív jogok maximális betartása mellett.

A megkérdezett magyarok sok tekintetben a veszélyeztetett csoport pszichológiájáról tanúskodnak. Ezt zömük nem agresszív módon teszi; általában igen kicsi a nyílt szerbellenesség a megkérdezettek körében. Ez alighanem azért van így, legalábbis egyes megnyilatkozásaik erre utalnak, mert ha Magyarországon találják magukat, a saját etnikumukon belüli távolságokat is érzik. Láttuk, hogy a történelmi emlékezet élő, s erősen hatással van a mai vajdasági lakosok tudatára. Magában hord ugyan romboló szándékot, de ez nem jelenti azt, hogy majd végbe is megy. A megkérdezett magyarok jóval tudatosabban a saját nemzettársaik által a szerbek fölött elkövetett bűnökkel kapcsolatban, és sokkal hajlamosabbak beismerni azokat, mint az a fordított esetben van. Ez igen fontos. A vajdasági szerbek a legnépesebb etnikai csoport a tartományban, és több, mint szükséges, hogy búcsút mondjanak annak a mítosznak, miszerint a saját csoport mindig csak áldozat, és sosem hóhér. A magyarok tekintetében azt is ki kell emelni, hogy a magyar sovinizmus paroxizmusa Magyarországon a kilencvenes évek elejétől nem járt különösebb következményekkel a Vajdaságra nézve. Csurka István nem érdekes az itteni magyarok számára. Ugyanez érvényes Horthyra és társaira is.

A szerbek és a magyarok is érzik az etnikai jellegű politizálás terén a miloševići fordulat jelentőségét, amely a nyolcvanas években ment végbe Jugoszláviában. A megkérdezett magyarokkal ellentétben a szerb válaszdók sokkal ritkábban ítélik el a miloševići politika kapcsán a nacionalizmust. Amikor azt kérdezték tőlük, mit szeretnének, hogy a magyarok változtassanak a viselkedésükön, a szerb válaszdók gyakran válaszolták azt, hogy a vajdasági magyarok mint emberek nem zavarják őket, de zavaróak azért, mert magyarok. A változó idők szellemisége nagyban hatott a megkérdezettek tudatára, amennyiben respektálják az individuális emberi jogokat. Ám a megkérdezett szerbek a kollektív jogok fölemlegetését – amelyek megakadályozzák az asszimilációt – elfogadhatatlanként élik meg. Ez az intoleráns magatartás világosan látható volt az elemzés során.

Ez a kérdés talán bonyolultabb, mint első pillantásra tűnik. Közvetlenül rákérdezve, a szerb válaszdók relatív többsége úgy gondolja, hogy a kisebbségieknek biztosítani kell a plusz kollektív jogokat, sokan úgy látják, hogy minden polgári jogot biztosítani kell a számukra, de nem lényegtelen számú az a kisebbség, amely szerint a kisebbségieknek már így is túl sok joguk van.

De ezek az adatok sokkal jobbak a 2001. januári eredményektől, amelyeket a valószínűségi mintavételi eljáráson alapuló kutatáskor kaptak Szerbiában. Ugyanígy nincsenek összhangban azokkal a gyakori, nyilvánosan a vajdasági magyarokhoz intézett felhívásokkal, hogy ne, vagy kisebb mértékben használják nyilvánosan a magyar nyelvet, ami igen kifejezett diszkriminációt és etnonacionalizmust jelent. A poén pedig éppen az, hogy a megkérdezett szerbek körében igen nagy konfúziót tapasztalhatunk a kollektív jogok és ezeknek az egyéni jogokhoz fűződő viszonya kapcsán.

További kérdéseket is fel kell még tennünk. A megkérdezett magyarok körében széleskörű a diszkrimináció érzése, és ez fontos tény, akkor is, ha nincs alapja, de ha van, akkor meg különösen az, mint például a társadalmi élet egyes területein található példák, ahol tényleg létezik etnikai diszkrimináció, illetve ahol a 2000. október 5-i fordulat után is igyekeznek ezt fenntartani, illetve gátolni a megszüntetését. A vajdasági szerbek – még ha nem is elhanyagolható részük válaszolt úgy, hogy gyerekeiket hajlandók lennének a kisebbségek nyelvére taníttatni – a multikulturalizmust a kisebbségek tolerálása mellett elválasztják a szerb kulcs szerint felfogott multikulturalizmustól. Ilyen körülmények közepette a kisebbségek tagjai olykor joggal látják azt, hogy a multikulturalizmus hangoztatása mögött valójában asszimilatorikus törekvések nyilvánulnak meg, illetve egyfajta etnocentrizmusban látják a kiutat, ahol saját etnikai elitjük hatalma alá kerülnek, amely mégiscsak többet ígér az etnikai identitás megőrzése terén.

A megkérdezett magyarok megfigyelt ragaszkodása a vajdasági autonómiához nagyon fontos tényező. Anélkül, hogy az autonomistákat támogatóknak, úgy tűnik, a vajdasági autonómia a bizalom megteremtésének alapja lehet. A magyarok bizonyosan és jó okkal idegenkednek a Szerb Vajdaságtól, ahogyan joggal félnek a „szerb multikulturalizmustól” is, de jó tapasztalataik vannak a nemzetek fölötti Vajdaságról. Ez azonban csak egy megjegyzés.

A kutatás tágabb kontextusában külön problémát jelent a nemzet veszélyeztetettségének érzete, legyen szó akár a múlt reinterpretációjáról, vagy a valós vagy vélt veszélyeztetettségéről az adott pillanatban. Emellett egyes momentumok fontosabbak a többinél. A vajdasági szerbek veszélyeztetettségérzetét olykor azzal indokolják, hogy a magyar pártkörök területi autonómiát követelnek a kilenc észak-vajdasági község részére. (Hét községben a magyarok abszolút többségben vannak; ezen a területen a vajdasági magyarok kevesebb, mint háromötöde él, az 1991-es census szerint a magyarok alkották itt a lakosság 57 százalékát; Samardžić, 2002).

Az olyasfajta felfogások, miszerint „nagyobb nyomást gyakorolnak a szerbekre, mint a kisebbségekre”, s amelyek abból a teljesen alaptalan tapasztalattól származnak, hogy a nemzeti kisebbségek aránytalanul több hatalommal bírnak a Vajdaságban a szerbekhez képest, gyakorta azzal függnek össze, hogy egyes szerbek bizonyos környékeken nincsenek megelégedve azzal a zsákmánnyal, ami a 2000. évi rezsimváltás során a markukba jutott – ez nemcsak az etnonacionalizmust jelzi, hanem a szerbek bizonytalanságát is. A perszónális, illetve az eseményekkel kapcsolatos preferenciákra való rákérdezés eredményei arra utalnak, hogy a szerb etnikai tudat központja – akárcsak a magyaroké – a Vajdaságon kívül van. A szerbek nem elhanyagolható része érzi magát veszélyeztetve, noha erre sokkal kevesebb reális okuk van, mint a nemzeti kisebbségek tagjainak, de maga az érzés valós társadalmi tényként könyvelhető el. Az, hogy az etnikai periféria tagjának érzik magukat, tovább növeli a türelmetlenségüket.

Mint Todor Kuljić írja: „a nemzet veszélyeztettsége az alapja az erősebb nemzeti öntudatra ébredés igazolásának, minek során háttérbe szorítják, elhallgatják vagy relativizálják saját múltjuk sötét oldalait. Szervezetten csak azokat az érzéseket ápolják, amelyek a nemzeti identitás erősítésében kézre játszanak (a ragyogó birodalmi múlt, a nép szenvedései, a nemzeti uralkodók és kulturális téren nagyot alkotók fölmagasztalása és kultuszuk istenítése és hasonlók). Az emlékezetből kisöprik a saját népük által elkövetett népirtásokat és a fasiszta jelenségeket, a provinciális lemaradottságot, az agresszív sovinizta politika rövidlátóságát stb.” A vajdasági szerbek ilyen érzéseit nem csak a befolyásos belgrádi és a velük kapcsolatban álló vajdasági etnonacionalista körök propagandája erősíti, hanem az utóbbi háborúk során elszenvedett háborús vereségek, az ország gazdasági összeomlása, az előttünk álló elbocsátások okozta szociális pánik, valamint az ország fél-perifériális helyzete. A megkérdezett szerbek etnikai tudata nagymértékben egyoldalú, másrészt viszont alkalmas a változásra. Az őshonos szerbek kifejezetten ki voltak téve a kommunisták gazdasági elnyomásának a II. világháború után (Boarov, 2001), s ezt ők nem felejtették el, de összességében véve elégedetten tekintenek a Tito és epigonjai hatalma alatt eltöltött évekre. Az újvidéki és sajkási razia, majd a bácskai vérbosszú után a magyarok, a szerbek és a többi nemzetiesség békésen tudott egymás mellett élni a fél évszázad során. Noha a megkérdezettek, főképpen a szerbek, nem ismerik jól nemzetük múltját, még kevésbé a különféle etnikumok békés együttélésének példáit a mai Vajdaság területén, érzik az etnikumon belüli szolidaritásról való nagy hazudozás alap-

talanságát, s érzik azt is, hogy a jugoszláv csomó kibogozásakor jobban jártak, mint egykori horvátországi, boszniai és kosovói polgártársaik. S noha, egyszerűen szólva, a megkérdezett szerbek a magyaroknál jobban hajlamosok arra, hogy magukat áldozatoknak lássák, és a saját nemzetük által elkövetett bűntettekért vagy az etnikai diszkriminációért való felelősséget elhárítsák maguktól, ám nem hajlamosok elfogadni az emlékezés sovínisztika politikájára jellemző akcentuseltolódásokat a múlt értelmezése tekintetében, azok cinikus-pragmatikus átdolgozását, ami a politikusokat és a nacionalista értelmiségieket jellemzi. S jó, hogy hajlamosak perspektívát váltani, ez a fontos. Az is jó, hogy a vajdasági etnikai csoportok ma nincsenek kitéve komolyabb fenyegetéseknek, ami azt jelenti, hogy nincsenek kitéve az egészségtelen etnikumon belüli homogenizációnak és mások kizárásának. 2000. október 5. óta, annak ellenére, hogy Szerbiában az etnonacionalisták kerültek hatalomra, s nem a polgári opció, e tekintetben is javul a helyzet.

Fordította: Horváth György

IRODALOM:

- Boarov, D.: *Politička istorija Vojvodine* [Vajdaság politikai története]. Novi Sad: Europanon Consulting, 2001.
- Cseres, T.: *Serbian Vendetta in Bacska*, <http://www.hungary.com/corvinus/lib/cseres>
- Đuliman, E. (szerk.): *Tешko pomirenje* [Nehéz megbékélés]. Oslo, Sarajevo: Norwegian Church Aaid, the Norwegian Helsinki Committee, 2000.
- Huntington, S. P.: *The Third Wave. Democratization in the late Twentieth Century*. Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991.
- Ilić, V.: Responsibility at the service of a new identity –building the case in question: Serbia. In: M. Despot, V. Ilić, *The Hague Tribunal: Discort between us and the world*, Belgrade: Helsinki Committee for Human Rights, 2001.
- Kasaš, A.: *Madjari u Vojvodini: 1941–1946* [A magyarok Vajdaságban: 1941–1946]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1996.
- Kuljić, T.: O fašizmu, desnom ekstremizmu i teorijama o fašizmu krajem 20 veka [A fasizmusról, a szélsőjobboldalról és a 20. századvégi fasizmuselméletekről]. *Sociologija*, Vol. XLI, 1999. 4. sz.
- Minorities in Serbia*. Beograd: Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2000.
- Offe, K.: Disqualification, Retribution, Restitution: Dilemmas of Justice in Post-Communist Transition, *The Journal of Political Philosophy*, 1993. 1. sz.

- Samardžić, M.: *Položaj etničkih manjina u Vojvodini* [Az etnikai kisebbségek helyzete Vajdaságban]. Beograd: CAA, 2000.
- Samardžić, M.: *Novi režim i nacionalne manjine* [Az új rendszer és a nemzeti kisebbségek], 2002. <http://www.caa.org.yu/Srpski/Vojvodina/položaj.htm>
- Szilágyi, K.: *Dobri susedi, loši susedi?* [Jó szomszédok, rossz szomszédok], Matthias Corvinus Publishing, é. n.
- Sklaar E. és Andreassen B. A.: *Obračun sa teškim kršenjima ljudskih prava na prelazu u demokratiju* [Leszámolás az emberi jogok súlyos megsértésével a demokráciába való átmenet során]. Đuliman, E., szerk.: *Teško pomirenje*. Oslo, Sarajevo: Norwegian Church Aid, the Norwegian Helsinki Committee, 2000.
- Woodward, S.: *Balkanska tragedija: haos i kolaps posle Hladnog rata* [A balkáni tragédia: káosz és összeomlás a hidegháború után]. Beograd: Filip Višnjić, 1997.

VLADIMIR ILIĆ

Voivodina: the possibility of overcoming the past and leaving inter-ethnic skirmishes behind

This study presents the results of a survey, in which a total of 1500 Voivodina residents were questioned. The sample comprised three groups of 500 – native Serbs, Serbs who have moved to and settled in the area, and Hungarians. The research was conducted in villages where the past was most heavily-laden, due to the crimes committed against Serbs, Hungarians and Germans who had lived there earlier.

The author discusses the history and the ethnic homogenisation of Voivodina, and current Serbian nationalism. He also examines attitudes to the Court in the Hague (Hungarians support it much more than native Serbs, while “immigrant” Serbs have expressedly negative attitudes). He analyses ethnic prejudices and attitudes to the past. Crimes committed against minorities from the perspective of both native and settled down Serbs were examined in Knicanin. (This is a village which was repopulated, where Swabians had lived earlier and then a labour camp was set up in 1945). It turns out that the youngest generation of Voivodina Serbs have begun to break free from the burden of the past and since they are not affected directly they are more inclined to admit the existence of crimes. This is also true for crimes committed against Hungarians.

Historical memory has a rather strong effect on the minds of the current population of Voivodina and has a great devastating potential, though this does not mean that it will necessarily become active, as the peaceful co-existence of various

ethnic groups in Voivodina over several decades clearly shows. Hungarians are much more aware of the crimes that their group members have committed against Serbs and more inclined to admit them than Serbs are concerning crimes against Hungarians. At the same time, the majority of those questioned do not admit any responsibility for events of past periods (either under socialism or during the wars of the 1990s).

Vladimir Ilić considers the Hungarians' observed attachment to the autonomy of Voivodina as a very significant factor. Without supporting the autonomists, the author thinks that the autonomy of Voivodina could be the basis of creating trust.